

Bir Destan Kahramanı Kökötöy Han Üzerine Düşünceler

Raşit ÇÖLOĞLU*

Öz: Bu makalenin amacı Manas Destanı'nda yer alan kahramanlardan biri olan Kökötöy Han'ı incelemek ve destanda yeterince üzerinde durulmayan konumunu ortaya koymaktır. Makalede Kökötöy Han'ın Nogoyların hükümdarı olması ve Manas'ın da Nogoy boyuna mensup olması dolayısıyla aralarındaki ilişki irdelenmiştir. *Kökötöydün Aşı* epizodunun destanda olağanüstü yarışlara ve ardından savaflara sahne olmasının Manas'ın askerî hareket alanının genişletmesine ve statüsüne etkisine değinilmiştir. Kökötöy Han'ın Manas'tan bağımsız bir destan olduğunu iddiası incelenmiştir. Velihanov'un 1856 tarihli Manas derlemesine Kökötöydün Aşı'ndan başlama nedenleri üzerinden durulmuştur. *Mecmû'üt-Tevârih*'te Manas'ın bağlı olduğu Toktomuş ile Kökötöy karşılaştırılmıştır. Kökötöy ile Bağış'ın aşları arasında benzerliklere yer verilmiştir. Kökötöy'ün vasiyetindeki arkaik ritüele dikkat çekilmiş ve *Kökötöydün Aşı* anlatısının ilk şeklinin kadim dönemlerde yaratıldığı iddia edilmiştir. Kökötöy Han'ın vasiyetinin "Orhun Abideleri" ile benzerlikleri tespit edilmiştir. Kökötöy'ün halkını bir araya getirerek güçlü bir ulus yaratması onun diğer hanlardan üstün konumuna kanıt olarak görülmüştür. Kökötöy Han'ın adının Altay destanlarında kahraman ve Kıpçak coğrafyasında bir yer adı olarak bulunması, Kökötöy Han karakterinin yalnızca Manas Destanı'yla ortaya çıkmadığının, daha erken dönemlerde geniş bir coğrafyada tanındığının belgesi olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kökötöy, Bokmurun, Manas, Velihanov, Radloff, Orozbekov.

Reflections on an Epic Hero Kökötöy Khan

Abstract: This article aims to examine Kökötöy Khan, one of the heroes in the Manas Epic, and to reveal his position, which is not sufficiently emphasized in the epic. In the article, the relationship between them, since Kökötöy Khan is the ruler of the Nogoys and Manas is a member of the Nogoy clan, has been examined. The effect of the *Kökötöydün Ashi* episode on the expansion and status of the military movement area of Manas, which was the scene of extraordinary races and subsequent wars in the saga, was mentioned. The claim that Kökötöy Han is an epic independent from Manas is examined. Velihanov's Manas compilation in 1856 is focused on the reasons for starting from *Kökötöydün Ashi*. In *Mecmû'üt-Tevârih*, Toktomuş, to which Manas bonds, and Kökötöy were compared. There are similarities between Kökötöy and Bağış food. Attention is drawn to the archaic ritual in Kökötöy's will and it is claimed that the first form of the *Kökötöydün Ashi* narrative was created in ancient times. The similarities between Kökötöy Khan's will with the "Orkhon Inscriptions" have been determined. The fact that Kökötöy brought his people together and created a powerful nation was seen as evidence of his superiority over other khans. The presence of Kökötöy Khan's name as a hero in the Altai epics and as a place name in the Kipchak geography is presented as proof that the character of Kökötöy Khan did not only emerge with the Manas Epic but was recognized in wide geography in earlier periods.

Keywords: Kökötöy, Bokmurun, Manas, Velihanov, Radloff, Orozbekov.

* Dr, Erciyes Üniversitesi, E-posta: rasicologlu@gmail.com / Orcid No: 0000-0001-8560-6463

Giriş

Manas Destanı birçok epizottan oluşan geniş hacimli bir destandır. Bu epizotlardan biri olan *Kökötöydün Aşı* (Kökötöy Han'ın Aşı) ise hiç şüphesiz Manas Destanı'nın seyrini belirleyen bölümlerden biridir. Radloff varyantı dışında diğer büyük varyantlarda (Orozbekov, Karalaev, Mamay) *Kökötöy Han'ın Aşı*'nin ardından başlayan *Çoñ Kazat* (Büyük Savaş) epizodu Manas ve ona bağlı hanların Kalmuk, Moğol ve Kıtaylarla amansız savaşlarını ve Beycin'i (Pekin) kuşatmalarını anlatmaktadır. Bu savaştan yaralanarak dönen Manas'ın ölümüyle Manas Destanı'nın ikinci dairesi olan *Semetey* bölümü başlar. *Semetey* bölümünde de *Kökötöydün Aşı* ve *Çoñ Kazat*'a sık sık değinilmekte, bu olayların destan kahramanlarının üzerinde bıraktığı izlere yer verilmektedir. Bu sebeple *Kökötöy Han'ın Aşı* epizodu ve dolayısıyla Kökötöy Han, Manas Destanı'nın en çok ilgiyi hak eden kısımlarının başında gelmektedir. Buna rağmen Kökötöy Han, araştırmacıların yeterince üzerinde durduğu bir karakter olmamıştır¹. Bunun nedenleri olarak Kökötöy Han'a destanın birçok varyantında yalnızca *Kökötöy Han'ın Aşı* epizodunda değinilmesi, bu epizotta da Kökötöy Han'ın kişiliğinden çok adına düzenlenen aşın ön plana çıkarılması ve destandaki birçok kahraman gibi Kökötöy Han'ın da Manas'ın gölgesinde kalması sayılabilir.

Bu çalışmada Kökötöy Han, onun vasiyeti ve ölümünün ardından düzenlenen aşın kısaca değinildikten sonra onun etnik aidiyeti ve kültür dairesi, hâkimiyet alanı, Manas'la ilişkisi, kendisine atfedilen epizodun Manas Destanı içindeki konumu ve diğer halk anlatılarıyla ilişkisi ele alınacaktır.

Kökötöy Han ve Kökötöydün Aşı

Manas Destanı'nda Çambar'ın oğlu Kökötöy Han bir hayli yaşlı, zengin ve saygın biridir. Taşkent'in hanı ve Nogoyların (Nogay) başıdır. Aş hazırlığına Nogoyların yanında diğer Kırgızların da katıldığı düşünüldüğünde Kökötöy Han'ın tüm Kırgızlar tarafından önemsendiği anlaşılır. Orozbekov varyantında Kökötöy Han yaşarken, Manas'ın Taşkent'i Kıtay hanı

¹ Bununla birlikte *Kökötöy Han'ın Aşı* üzerine A. T. Hatto tarafından kaleme alınan abidevi iki makalenin (Hatto, 1969a; Hatto 1969b) burada zikredilmesi gerekir. Hatto söz konusu makalelerinde Velihanov'un Rusçaya çevirerek yayınladığı *Kökötöydün Aşı* (Smert' Kukotay-khana i ego pominki) metni ile Radloff tarafından yayınlanan *Bok Murun* metnini dil, üslup, içerik ve yapı bakımından karşılaştırır. Makalelerde her ne kadar Kökötöy Han'a sık sık değinilse de onun Nogay ve Kırgızlar içindeki gerçek statüsü, Manas karşısındaki konumu ve tarihsel kişiliği gibi konular üzerinde fazla durulmamıştır.

Panus'tan kurtardığı epizotta (Orozbekov, 2017b: 130-532) Manas'a yardım etmek ve burada hâkimiyetini kurmak dışında diğer önemli olaylarda yer almaz. Cusup Mamay varyantında ise Kökötöy, Kazak ve Kırgızların yaşadığı bir oymağın beyidir ve Oruz'un ölümünün ardından başlayan Kalmuk saldırıları sonucu Taşkent'e göçmüştür (Kalchakeev, 2016a: 178). Onu asıl önemli kılan olay Kökötöy Han adına oğlu Bokmurun² tarafından tertip edilen ölüm aşısıdır. Kökötöy'ün aşı sırasında Koşoy'un Coloy'u güreşte yenmesi iki taraf arasında gerilime neden olur. Yarışların sonunda verilen ödüller için Kalmuklarla Kırgızlar arasında başlayan çekişmeler de Çoñ Kazat'ı doğurur. Dolayısıyla Kökötöy'ün aşı büyük bir savaşın başlangıcıdır (Sarıpbekov: 1995b: 336).

Manas Destanı'nın *Kökötöydün Aşı* (Kökötöy'ün Aşı) epizodu ilk kez 1856 yılında Rus generali Homentovski başkanlığındaki heyette yer alan Çokan Velihanov tarafından Isık-Köl'de muhtemelen manasçı Keldibek'ten derlenir (*Kökötöy Hanın Ertegisi*). Onun Arap harfleri ile kayda aldığı bu derlemesi 3600 dizedir ve 47 sayfalık bir deftere yazılmıştır (Çeribaş, 2011: 76).

Epizodun en eski ikinci derlemesi W. Radloff tarafından 1885 yılında yayınlanan "*Proben Der Volkslitteratur Der Nordlichen Türkischen Stämme, V. Dialect Kara-Kirgisen*" isimli kitabında bütün haldeki ilk "Manas" varyantı içinde verilmiştir. Bu varyantta Kökötöy Han'la ilgili bilgiler *Bok Murun* epizodundadır. Destanın daha önceki kısımlarında Kökötöy Han'a dair herhangi bir malumat yoktur. Bu epizot Kökötöy Han'ın hastalığından bahsederek başlar. Kökötöy Han hastalanır ve kan tükürmektedir. Oğlu Bokmurun'u ve halkını başına topladıktan sonra "Eñkeygenden karım bar,/ Emgektegen çaşım bar,/ Başı tuulu kanım bar,/ Biylep turgan biym bar" der (Yıldız, 1995: 675-676; Gürsoy, 1995: 111)³. Ardından gözü ayna gibi süzülür ve Han Kökötöy ölür. Bu varyantta ölmeden önceki son sözleri olan dört dize dışında Kökötöy

² Radloff varyantında Bokmurun (Bok-murun veya Bok Murun), Kökötöy'ün öz oğludur. Orozbekov varyantında ise Kökötöy Han av sırasında Bokmurun'u kundak içinde bulur ve evlat edinir. Karalayev varyantında ise Bokmurun, Er Töştük'ün peri kızı Ay-Salkın'dan olma oğludur. Ay-Salkın doğurduktan sonra onu bir sepete koyar ve çocuksuz olan Kökötöy'ün devesinin hörgücüne asar. Kökötöy de onu evlat edinir. (Sarıpbekov, 1995a: 153-154; Hatto, 1969a: 347). Velihanov varyantında da Karalayev varyantına uygun şekilde Kökötöy, Bokmurun hakkında "melez çocuk, buluntu çocuk diye hor görmeyiniz" diyerek onun insan-peri melezi olduğunu ima etmiştir (İnan, 1959: 138). Destanda Bokmurun bir yandan cömert ve cesurken diğer yandan ahmak ve kibirli biri olarak tasvir edilir. Bu ismi (Bokmurun=sümüklü) uzun süre çocuk sahibi olamayan babası Kökötöy'ün onu kötü ruhlerden korumak için verdiği düşünölmektedir. Bokmurun Çoñ Kazat'a katılan beylerdendir ve Kococaş'ın okuyula can vermiştir.

³ Bu dizelerin çevirisini Yıldız şöyle yapar: "Eğilen ihtiyarım var/ Emekleyen gencim var/Başı tuğlu hanım var/Oynayıp duran biim var." (1995: 675-676). Gürsoy ise şu çeviriyi teklif eder: "Yaşlandım iki kat oldum/zayıfım, emekliyorum/başı tuğlu hanlarım var/hükmedecek beylerim var." (1995: 111).

Han'ın vasiyetine yer verilmemektedir. Devamında Bokmurun adamlarını çağırır ve Kökötöy Han'ın ölü aşı için kâfir, Müslüman demeden tüm komşu halkları çağırılmalarını ister. Çağırılanların arasında Er Koşoy, Manas, Er Ağış (Kıtay), Er Töştük, Kökümün oğlu Ürbü, Kök Koyon, Eriş, Akpay Mamet, Er Bağış, Temiz Bala, Kün-tumuş, Car Manas, Boz-uul, Han Koyon, Er Kökçö, Coloy, Nes-kara, Konurbay, Cıl-Basal, Tootengşir, Mıs-Burçak (Oogan), Turfan halkı ve Orongu vardır⁴. Bu törenin benzersiz bir ihtişamda olmasını isteyen Bokmurun davet edilip de gelmeyenleri tehdit etmekten de geri durmaz. Sonunda aş töreni başlar. Konuklar için sayısız koyun, deve ve kısrığın kesildiği aş töreninde at yarışları, güreşler ve çeşit çeşit göçebe oyunları yapılır. Aşın sonunda Kırgız ve Kalmuklar arasında kavga başlar. Bu kavga Manas ve Coloy arasında karşılıklı devam eden mücadele ile uzar ve bölümün sonunda Manas Coloy'u yenerek obasını yağmalar (Yıldız, 1995: 675-740). Bu varyantta Manas'ın yaralanmasına ve pek çok adamının ölmesine neden olan *Çon Kazat* yer almaz⁵.

Velihanov, Orozbekov ve Karalayev'de Kökötöy Han'ın vasiyeti daha geniş ve sıra dışı bir içeriğe sahiptir. Hastalanan Kökötöy Han oğlu Bokmurun ile Nogay ve Kırgız halkını yanına çağırır ve vasiyetini söyler:

Ey benim ulusum, gözlerim yumulduğu zaman vücudumu kırmızı yıkayınız, sonra etimi kılıçla kemiklerimden sıyrınız. Kemiklerime zırhımı giydiriniz, deri ile sarınız, ak kefenimi başımın altına bırakınız: Başımı doğuya yöneltiniz. Kızıl çuhayı kızıl deveye, kara kadifeyi kara deveye yükleyiniz. Kırk deve yüklü kervan ile benim mezarıma geliniz. Defin törenine gelen kadınlara çuhayı parçalayıp dağıtınız. Kervanbaşı kara sart keçi yağları karıştırıp türbenin tuğlalarını hazırlasın. Dört yolun ağzındaki türbem mavi göğe benzer mavi kubbeli, aya benzer bir yapı olsun. Ey ulusum, bana hizmetinizi gösteriniz. Bayın oğlu Baymirza sözlerime kulak ver, beni iyi dinle: Serseri dolaşan kalabalığı toplayıp toplum yaptım. Sıçan avlıyan doğanı terbiye ederek av kuşu yaptım. Yabancı doğanı avcı yaptığım gibi serseri dolaşan sizleri il, ulus yaptım. Ben öldükten sonra benim yaptıklarımı devam ettiriniz: Yayalara at, çıplaklara giyim veriniz. Ayranım, kımızım bu yoksullara ırmak gibi aksın. Ben öldükten sonra arslan Manas'a varınız, vasiyetimi yerine getiriniz. Büyük aşım (yoğ törenime) kâfir, müslüman ayırmadan çağırınız.

⁴ Velihanov ve Radloff varyantlarındaki davet edilen hanların karşılaştırması için bkz. (Hatto, 1969a: 349-351).

⁵ Gürsoy'ya göre Bokmurun'un böylesine büyük bir aş tertip etmesinin nedeni Kökötöy Han'ın ardından yerine Bokmurun'un hanlığının onaylanmasını sağlamaktır. Belki Bokmurun bu sayede "sümüklü" anlamına gelen adını da değiştirip bir yiğit adı alabilecektir. Ancak ölü aşına Manas'ın dâhil olmasıyla o ön plana çıkar. Dahası Bokmurun'un Manas'a gönderdiği elçinin satrançta Almambet'e yenilip bahsi kaybetmesi sebebiyle öldürülmesi karşısında Bokmurun elçisinin öldürülmesini cevapsız bırakarak asla han olamayacağını işaretini verir (Gürsoy, 1995: 12-13). Gürsoy'un bu yorumuna rağmen Bokmurun'un babasının yerine han olamadığı yönünde varyantlarda herhangi bir ifade yoktur. Aksine, Orozbekov varyantındaki Kökötöy Han'ın vasiyetiyle Bokmurun'un han olarak tayin edilmiştir. Yine Velihanov varyantına göre de Bokmurun ipek halı üzerinde yükseltilip han ilan edilir (Hatto, 1969a: 348). Bunun yanında Bokmurun'un Manas'ın otoritesi karşısındaki acizliğini resmeden elçinin öldürülmesi olayı, Bokmurun'un Taşkent'te hanlığı elde etmesine rağmen Manas üzerinde bir hükmünün olamayacağını bir kanıttır. Diğer yandan Radloff varyantındaki Kökötöy Han'ın aşının anlatıldığı bölüm başlığının diğer varyantlardaki gibi *Kökötöydün Aşı* yerine *Bok-murun* olması onun geri planda kalan bir karakter olmadığını da göstermektedir.

Bokmurun'un buluntu diye başına kakmayınız Bir müddet sonra o yükselir, alp olur. O zaman onu ipek halı üzerine oturtup han seçiniz. Bayın oğlu Baymirza bana bak, sözlerimi kulak salıp dinle: büyük aşımı idare etmesi için Andican'daki⁶ Manas'ı çağırınız (İnan, 1992: 46-47).

Babasının ölümünün ardından Bokmurun adamlarını o güne kadar görülmemiş aylarca sürecek bir ölü aşımı düzenlemeleri için görevlendirir ve kâfir, Müslüman tüm hanları ve beyleri davet eder. Gelmeyenlerin ilini yağmalayacağını, halkını köle yapacağını, otağına Kökötöy Han'ın ve kendisinin tuğunu dikeceğini söyler. Koşoy, aşta ortaya çıkabilecek istenmeyen olaylar için Bokmurun'u uyarır ve Kalmuk, Kara Kıtay gibi düşman halklardan misafir davet etmemesini, edecekse kargaşayı göze almasını ve her durumda bu aş sırasında Manas'ın desteğine ihtiyacı olduğunu, bu yüzden onu da çağırması gerektiğini belirtir. Ancak Bokmurun, Manas'a davet göndermez (İnan 1992: 49). Aş, Koşoy'un tavsiyesiyle *Karkıra*⁷ yaylasında gerçekleşir. Aşa dört bir yandan gelen beyler arasında Kalmuk beyi Koñurbay ile Coloy ve Kara-Kıtay beyi Niskara da vardır. Koşoy'un endişelendiği gibi düşman beyler gelir gelmez Kırgızları aşağılamaya başlarlar ve Bokmurun'dan atı Meniker'i isterler. Durumun vahametini anlayan Bokmurun nihayet Koşoy'a Manas'ı çağırmasını söyler (İnan 1992: 58). Manas'ın gelişiyile aş yerinde sükûnet sağlanmıştır. Sıra yarışlardadır. At yarışı (at çabış) ve nişancılık (cambı atış) müsabakalarından sonra sıra güreşe gelir. Kalmuk, Kıtay ve Mançulardan güreş için Coloy Han çıkar. Kırgızlardan kimse onun karşısına çıkmaya cesaret edememektedir ancak sonunda Koşoy güreşmeyi kabul eder ve Coloy'u yener (İnan 1992: 63-67). Aştan sonra Kalmuklar, Kırgızların atlarını yağmalar ve bunun üzerine iki taraf arasında *Çoñ Kazat* adı verilen büyük bir savaş başlar. Manas Destanı'nın farklı varyantlarında anlatılan Kökötöy Han, Kökötöy Han'ın vasiyeti, Kökötöy Han'ın Aşı ve Çoñ Kazat kısaca bu şekildedir.

Kökötöy Han Üzerine Düşünceler

Destanın pek çok nüshasında Kökötöy Han, Nogoyların (Nogay) ve Kırgızların (veya Taşkent tarafındaki Kırgızların) hanı olarak anlatılır. Kökötöy Han öldüğünde Nogayların yanında Kırgızlar da yas tutar ve aşının hazırlığına hep birlikte başlarlar. Manas Destanı'nda tüm Kırgızların başında Manas yer alırken onunla ittifak kuran diğer hanlar Kırgızlar dışındaki

⁶ *Kökötöydün Aşı* sırasında Manas'ın Andican'da yaşadığı anlaşılmaktadır (Orozbekov, 2017c: 162)

⁷ *Mecmû'ü't-Tevârih'te* "Karkara" Manas'ın dedesinin ismi olarak geçmektedir. Karkara'nın Karakıştak'ta Cakıpbek isimli oğlu olur ve Kıpçaklar Karkara'ya toplanıp Cakıpbek için toy yaparlar (Çeribaş, 2019: 79). Amantur Uulu, Kökötöy'ün evlatlığı Bokmurun'un aslında Er Töştük'ün oğlu olduğunu ve Er Töştük'ün de Kıpçak olduğunu hatırlatarak *Mecmû'ü't-Tevârih'te*ki Kıpçak Karkara Han ile Kökötöy'ün aşı için belirlenen Karkıra/Karkara yaylası arasında bir bağ olduğu düşünülmektedir (2018: 62).

halkların veya Kırgızların alt boylarının hanlarıdır. Örneğin Er Kökçö Kazakların, Er Koşoy Kataganların, Er Bağış Cedigerlerin, Camgırçı Sarı Nogoyların (kimi yerde Kara Nogoyların), Er Töştük Kıpçakların, Muzburçak Türkmenlerin (Karalayev'e göre Türkmenlerin, Radloff'a göre Afganların) başındadır⁸. Ancak Manas da aslında Kırgızların alt boylarından birine yani Nogoylara mensuptur⁹ (Yıldız, 1995: 274-275; Orozbekov, 2017a: 25). Nitekim Almambet'in gelişini müjdeleyen rüyayı gördüğü günün sabahı Manas, Nogoy ve Argın boylarını (yine Nogaylarla akraba bir boy) çağırıp toy tertip etmiştir (İnan, 1992: 33). Bu durumda Nogoyların hanı olan Kökötöy'ün aslında Manas'ın mensup olduğu boyun da hanı olduğu anlaşılıyor. Kökötöy'ün destanda bu kadar mühim bir rol üstlenmesinin altında onun bu konumu yatıyor olabilir. Nogaylar nüfus olarak az olmalarına karşın Kıpçak Türklerinin destanlarında özel bir yere sahiplerdir. Bu sahadaki birçok destan kahramanı Nogaylardan çıkmıştır ya da Nogay beylerine bağlıdır. Bu da Altın Orda'ya bağlı Nogay Han'a (ö. 1299) ve Altın Orda'nın dağılmasının ardından doğuda kurulan Ak Orda Hanlığı'nın idaresini elinde tutan Nogaylara ait kahramanlık hatıralarının halk hafızasında derin izler bıraktığını göstermektedir (Hatto, 1969a: 366). Velihanov'un nüshasında ise Kökötöy'ün hâkimiyet alanı yalnızca Nogay ve Kırgızlardan da ibaret değildir. O tüm Orta Asya ve Batı Sibirya'nın büyük hanı olarak anlatılır (Yeleukulova ve Yeleukulova, 2015).

Manas Destanı'nı Kökötöy Hanın öncesi ve sonrası diye iki kısma ayırmak mümkündür. Jirmunskiy de böyle düşünür ve *Kökötöydün Aşı*'nı Manas Destanı'nın konu inkişafında en önemli dönüm noktası sayar (2018: 52). Kökötöy'ün aşına kadar Manas anlatısı, Kırgızların kurtarıcısı ve kahramanı olmasının yanında diğer Güney Sibirya destanlarından motiflerin olduğu, benzer kurguda yerel destan özellikleri taşımaktadır. Kökötöy'ün aşının başlaması, Müslüman ve kâfir hanların daveti, Manas'ın aşta çıkan kaosu dindirmek üzere davet edilerek tüm hanların üzerinde üstünlüğünü kabul ettirmesi, aş sonrasında başlayan çatışmaların bir nevi "Dünya Savaşı"na dönmesi ve devamında bozkırlıların bildiği en muhteşem başkent olan Pekin'in kuşatılması, Manas'ı yerel bir kahramandan öteye taşımakta, Oğuz Kağan gibi bir dünya fatihine dönüştürmektedir.

⁸ Kökötöy Han, Orozbekov varyantı dışında Manas'a bağlı hanlar arasında yer almaz. Orozbekov varyantında da yalnızca Taşkent'in alınışı sırasında Manas'a bağlı bir han olarak tasvir edilir. Orozbekov'un anlatısına has olan bu durum Kökötöy Han'ın Taşkent'in hükümdarı olması hadisesinin de Manas'a bağlanması gerektiğine dair bir düşünceden doğmuş olabilir.

⁹ "Kara Nogoy Er Manas"; "Nogoydan böyle oğul doğar mıymış?" (Radloff varyantı); "Nogoy'dan dört oğul olmuş: Orozdu, Üsön [Közkaman], Bay ve Cakıp" (Orozbekov).

Kökötöydün Aşı'nin Manas Destanı'nı dönüştürmesi Radloff'un da dikkatini çekmiştir. Radloff, *Kökötöydün Aşı*'nin eski zamanlarda ayrı bir destan olarak yaratıldığını söyleyerek onun daha sonra Manas Destanı'na eklenmiş olabileceği hipotezini düşünmemizi sağlar. Manas araştırmacısı Ömurkul Cakışev de *Kökötöydün Aşı*'nin destandaki önceki ve sonraki olayları birbirine bağlayan bir köprü olduğuna dikkat çeker. Manasçı Togolok Moldo, *Kökötöydün Aşı*'ni kendi Manas varyantına yerleştiremez ve onu *Semetey* dairesine dâhil eder. Yine Karalayev varyantında da söz konusu bölüm *Semetey*'dedir (Kalchakeev, 2016b: 178-179). Manas Destanı'ndaki Almambet, Koşoy ve Er Töştük gibi önemli kahramanlara dair anlatıların bağımsız bir destan olarak doğup sonradan Manas'a dâhil olduğu düşünülmektedir. *Kökötöy Han*'ın da aynı şekilde bağımsız bir destanken daha sonra Manas Destanı'nın bir epizoduna dönüşmesi mümkündür.

Manas Destanı'nda *Kökötöydün Aşı*'nin ikinci ana bölüm başı, Manas'ın yeni imajının başlangıcı olduğunun bir başka kanıtı da Çokan Velihanov'un derlemeye bu bölümden başlaması ve yalnızca bu bölümü kayda almasıdır (İnan, 1959: 139). Ruslara yeni biat etmiş Kırgız boyları arasında saha araştırması yapan bir Çarlık yetkilisinin huzurunda Manas Destanı'nın *Kökötöydün Aşı*'ndan başlaması önemli bir meseledir. Muhtemelen Manas Destanı o dönemde manasçılar tarafından iki ana bölüme ayrılmakta ve kimi zaman Manas'ın doğumundan kimi zamansa *Kökötöydün Aşı*'ndan başlanmaktadır. Bilhassa yabancı yetkililer karşısında Manas'ın diğer destan kahramanlarından ayrıştığını, daha güçlü, daha saygın ve dünya fatihi vizyonunda olduğunu göstermek, böylece Kırgızların diğer Türk ve Moğol boylarından ayrıştığını kanıtlamak için manasçılar Manas'ı anlatmaya bu epizottan başlamış olabilir. Ayrıca söz konusu epizot Manas'tan bağımsız bir içerikle başlar. *Kökötöy Han*'ın kudreti, yüceliği, saygınlığı ve zenginliği, oğlu Bokmurun'u evlat edinmesi, oğlunun evlenmek için kız aramaya çıkması, *Kökötöy*'ün hastalanması ve ölüm döşegine yatması kendi içinde ayrı bir destan havası verir. Manas ancak *Kökötöy*'ün vasiyetinde aşâ davet edilecek kişiler arasında karşımıza çıkar. Bu sebeple Manas'ın önceki bölümlerini atlayarak *Kökötöy Han*'dan başlanması, dinleyiciye destanın ortasından başlanıldığı hissini vermez.

Kökötöy ve Manas arasındaki ast-üst ilişkisi de üzerinde durulması gereken meselelerden biridir. Manas her ne kadar Kırgızları esaretten kurtaran ve onlara eski topraklarını yeniden kazandıran büyük bir han olsa da çevresinde kendisinden daha güçlü Türk hanlarıyla ilişkisine,

onlar karşısındaki konumuna değinilmez¹⁰. Destanda yalnızca Esen Han gibi Kalmuk ve Kıtayların büyük hanından başka Kırgızlara bağlı alt boyların beyleri, Kazakların beyi (muhtemelen yalnızca bir Cüzün beyi) ve diğer halkların etki alanı küçük birkaç beyi kendine yer bulur. Ancak takdir edilir ki XVI. yüzyılın sonuna yani Şeybanî Hanedanlığı yıkılana kadar Kıpçak coğrafyasında büyük hanlar hüküm sürmüştür. Manas'a dair en eski kayıtların yer aldığı, tarih kitabı olarak isimlendirilse de aslında menkıbe, efsane ve destanlardan beslenmiş *Mecmû'üt-Tevârih*'te¹¹ bu konudaki düşünceleri destekleyen bilgiler bulunmaktadır. Manas Destanı'nın ilk varyantlarından birine yer verildiği tahmin edilen *Mecmû'üt-Tevârih*'e göre Manas Toktomuş'a (Altın Orda hanı Toktamış'tan esinlendiği anlaşılıyor) bağlı kabiliyetli ve nüfuzlu bir komutandır. Hanlığın doğu bölgelerini Kalmuk, Tangut ve Toktomuş Han'a karşı olan Türk boylarına karşı o savunur. Henüz Manas ve Toktomuş doğmadan önce de babaları Cakıpbek ve Oñ Han müttefiklerdir. Oñ Han bölgedeki en güçlü hanıdır ve Taşkent onun kışlaklarından biridir (Çeribaş, 2019: 80). Babasının ardından Toktamış, İdil'den Taşkent'e kadar olan bölgenin hanı olur ve Taşkent'i bir doğu başkenti olarak kullanır (Çeribaş, 2019: 81-84). Buradan anlaşıldığına göre Taşkent her zaman kudretli Kıpçak hanlarının önemli bir merkezi olmuş ve Taşkent çevresi buradan idare edilmiştir. Dahası *Mecmû'üt-Tevârih*'teki Manas ve babası Cakıpbek de Taşkent'teki Kıpçak hanlarına bağlı kalmıştır. Manas'ın Altın Orda'ya bağlı bir bey olarak tasvir edilmesi, onun Altın Orda'ya bağlı olan ve destansı kahramanlar çıkararak Nogay boyu ile de ilişkilendirilmesini sağlamış olabilir.

Bokmurun'un aşaa Manas'ı davet etmemesinin nedeni belki Kökötöy Han yaşarken başlayan Manas ile Taşkent yönetimi arasındaki gerilimdir. Manas'ın Taşkent'e yakın bir bölgede (Talas) güçlenerek önce Kırgızları (Kökötöy Han'a bağlı da önemli sayıda Kırgız boyu vardı) ardından da diğer Türk hanlarını kendine bağlaması destanın doğal akışı içinde Kökötöy Han'ın iktidarını tehlikeye düşürmüş ve hoş karşılanmamış olabilir. Ancak bu durum Kökötöy Han'ın yüce ve saygın bir han olması nedeniyle destanda dahi yer bulamamıştır. Ulu Han'ın ölümünün ardından onun en büyük rakibi Manas'ın olabildiğince Han Ordo'dan uzak tutulması gerektiğini düşünen Bokmurun da bu sebeple davet göndermemiştir. Kökötöy Han'ın tartışılmaz konumu destanın XX. yüzyıldaki derlemelerinde önemini yitirmiş ve örneğin Orozbekov'da Kökötöy

¹⁰ Yalnızca Velihanov varyantında büyük aşın yapılacağı yerin yakınlarında bir "İç Han"dan bahsedilmektedir. İç Han'ın kim ya da ne olduğu net olmamakla birlikte Altay dağlarından sıklıkla "Han" olarak bahsedilmesinden dolayı İç Han Altay dağlarıyla ilişkili olabilir denilmektedir. Diğer yandan Velihanov'un Kangay Dağlarını yazarken bir yanlışlık yapması da mümkündür (Hatto, 1969a: 374-378).

¹¹ *Mecmû'üt-Tevârih* Seyfeddin Aksikentî tarafından XV. yüzyılın sonunda kaleme alınmaya başlansa da ancak XVI. yüzyılın ortasında oğlu Nooruzmuhammed tarafından tamamlanabilmiş Farsça bir eserdir.

Han, Manas'a bağlı komutanlardan biri olarak Taşkent'in fethine katılmıştır. Hatta bu varyantta Taşkent'in alınması sırasında yaptığı hatalar yüzünden Kökötöy Han'a kimi zaman "ahmak" ve "fakir" yakıştırmaları bile yapılmaktadır (Orozbekov, 2017b: 328). Orozbekov varyantından fazlasıyla etkilenen Cusup Mamay varyantında da Kökötöy Han'ın Kalmukların baskısıyla Taşkent'e göçen bir oymak beyi olarak resmedilmesi de bu bakış açısından ileri gelmektedir.

Destanda Kökötöy için kimi zaman "Köküm kan"¹² ve "Köküm" gibi tarihte Bağış boyuna mensup bir beyin ismini çağrıştıran (Köküm biy) ifadelerin kullanılması (Orozbekov, 2017c: 628, 632) ve Bağış'ın oğlu Toltoy'un anlatıldığı Toltoy Destanı'nda Toltoy'un babasının tıpkı Kökötöy gibi vasiyet vermesi, ardından düzenlenen aşın neredeyse birebir Kökötöydün Aşı ile aynı olması Kökötöy Han ile Bağış boyundan Köküm Biy arasındaki güçlü ilişkiyi ve Köküm'den Kökötöy'e bir dönüşümün gerçekleşmiş olabileceğini göstermektedir. Buradan yola çıkarak Bokmurun'un asayışı sağlamadaki zafiyeti üzerine Manas'ın Taşkent'e gelerek kaosu dindirmesi ve Bokmurun üzerinde otoritesini hâkim kılarak onun gururunu incitmesi olayı ile Semetey'in Toltoy'u Ürgönç önlerinde yenerek rezil etmesi ve Semetey öncesi Türkistan'da Kırgızların hamiliğini üstlenen Toltoy'un statüsünü yıkararak bu görevi kendi eline alması olayı benzerdir (Çöloğlu, 2021: 10). Bu da Manas'ın soyu ile Bağış'ın soyu arasında yeterince dikkat çekilmeyen bir gerilimin varlığını ortaya çıkarmaktadır. İki soy arasındaki gerilimin anlatıldığı bu bölümler, hayattayken saygın ve güçlü olan bir beyin ölümünün ardından oğluna kalan topraklar üzerinde onlara komşu bir başka beyin hak iddia edebilmesini mümkün kılan söylenceler olabilir. Dolayısıyla ilk kez XX. yüzyılın son çeyreğinde yayınlanan Toltoy Destanı'nda Kökötöy Han anlatısının tabakalaşmış halinin mevcut olduğu söylenebilir.

Kimi araştırmacılar Kökötöy Han'ın vasiyetinin Manas Destanı'nın olay örgüsündeki en eski zaman dilimine ait bir metin olduğunu düşünür (Kalchakeev, 2016a: 177). Vasiyetteki arkaik ritüeller göz önünde bulundurulduğunda Kökötöy'ün vasiyeti, Kırgızların henüz Müslüman olmadığı bir döneme, belki de Manas Destanı'nın bütünlüğünü kazanmadığı ya da hiç

¹² "Manas araştırmacısı E. Abdıladaev'in tetkikinde böyle bir kişilik 16.-17. Yüzyıllar arasında yaşayan, Bağış boyundan çıkan Köküm biy Karaçorin'dir. Kendisinin Türkistan'da Kırgız boylarını birleştirdiği ve o dönemin tarihi olaylarında etkin rol oynadığı bazı tarih kayıtlarından ve halk şecerelerinden bilinmektedir. Diğer yandan yine şecerelere göre Kazak hanı Eşim Han, Kazak ve Kırgız beylerini Kök-Döbö'de bir araya getirir ve Taşkent'i Han Tursun'dan iş birliğiyle geri alma kararı alınır. Savaşta Tursun öldürülür ve ordusu dağıtılır. Eşim Han'ın emriyle Kırgız boylarının başında bulunan Köküm bey ile Kazakların Ulu Cüz'ünün beyi Baytik Taşkenti birlikte yönetirler. Köküm bey öldüğünde Eşim Han onun için Gök mavisini bir kümbet [tıpkı Kökötöy Han'ınki gibi] yaptırır. Tarihsel kayıtlar Eşim Han döneminde (1598-1645) Kazak ve Kırgızların ittifak kurarak Taşkent'i birlikte yönettiklerini doğrulamaktadır. Bu tarihi olay Manas Destanı'nda Nuskan Dev'in oğlu Taşkent'in beyi Panuskan ile Kırgızlar arasındaki savaş şeklinde karşımıza çıkar." (Sarıpbekov: 1995b: 337).

anlatılmadığı çağlara ait olabilir¹³. Kökötöy'ün cesedinin kımızla yıkanmasını ve kemiklerinin etlerinden sıyrılmasını ve kemiklerine zırh giydirilmesini istemesi Eski Türklerde cesedin toprağa gömülmesi; yakılması veya teşhiri şeklinde gördüğümüz geleneksel defin şekillerinin dışındadır. Bu ritüelin Zerdüştlük ve Tibet Budizmi'ndeki gibi etin kemiklerden ayrılması işlemini içermesine rağmen bozkır toplumunun maddi kültürünü ve savaşçı özelliklerini yansıtan nüanslarıyla Türklere has bir uygulama olduğu düşünülebilir¹⁴.

Kökötöy'ün vasiyetindeki “Serseri dolaşan kalabalığı toplayıp toplum yaptım. Sıçan avlayan doğanı terbiye ederek av kuşu yaptım. Yabani doğanı avcı yaptığım gibi serseri dolaşan sizleri il, ulus yaptım. Ben öldükten sonra benim yaptıklarımı devam ettiriniz: Yayalara at, çıplaklara giyim veriniz. Ayranım, kımızım bu yoksullara ırmak gibi aksın” (İnan, 1992: 46-47) sözleri Orhun Abideleri'ndeki “varlıklı, zengin millet üzerine oturdum. İşte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum.”, “ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tabii kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti” (Ergin, 2019: 45) ifadeleri ile büyük benzerlik içerir. Birbiriyle örtüşen bu metinler belki de Kökötöy Han karakterinin köklerinin Altaylardaki, Moğolistan'daki veya Hakasya'daki eski Türk hükümdarlarından birine dayandığının bir delilidir¹⁵. Kökötöy bu ifadelerle sıradan bir han olmadığını, halkını derleyip toplayan, kurucu ve diriltici konumda bir hükümdar olduğunun işaretlerini verir. Bunun yanında ömrü boyunca servet biriktiren bir hanın ölümünün ardından malını yalnızca varisine bırakmak yerine hem muhteşem bir şölenle Müslüman-kâfir herkese aş ve ödül dağıtmak istemesi hem de yayalara at, çıplaklara giyim, yoksullara ayranımı ve kımızımı verin demesi, Türk geleneğindeki “yağmalı toy” veya “han-ı yağma” (Koçak, 2020: 154) veya Kaşgarlı Mahmud'un “Hanların düğünlerinde veya bayramlarında otuz arşın yüksekliğinde minare gibi, yağma edilmek için yapılmış bir sofradır” şeklinde açıkladığı “kençliyü” kavramlarını akla getirmektedir (Atalay, 1985: 438). Bu gelenekte Türk hükümdarı

¹³ Sarıpbekov konuyla ilgili şöyle der: “Linguistik araştırmalar Türklere dair birçok halk anlatısında karşımıza çıkan “Kökötöy-Kögödöy” adını şamanlık dinindeki eski Türk-Moğolların baş tanrısı “Kököteñgir” adıyla ilişkilendirmektedir. Buna göre belki de bu epizodun ilk kaynağı eski Kırgızların tüm boylarının bir araya gelerek yaptıkları göğe tapınma ayiniyle alakalıdır. Örneğin Kırgızlara yakın bir halk olan Hakaslarda göğe tapınma geleneği XX. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Bu gelenek Altaylılarda da vardır. Kırgızların İslam'a geçişiyle birlikte bu gelenek unutulmuş “Kökö toy” gerçek bir kişinin adı gibi yorumlanmaya başlanmış olabilir. Bu değişimin izleri destanın dizelerinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin birçok yerde aşa “Kökötöy'ün aş” demek yerine “Uluu Toy” adı verilir” (Sarıpbekov: 1995b: 337).

¹⁴ Vasiyette belirtilen ritüeller hakkında detaylı bir analizi için bkz. (Hatto, 1969a: 368-373).

¹⁵ Her ne kadar XX. yüzyılın başında Orhun Abideleri'nin Batı dillerine yapılan çevirileri mevcut olsa da yine bu yüzyılın ilk çeyreğinde Manas varyantı derlenen Orozbekov'un söz konusu anıta dair detaylı bilgiye ulaşmış olması pek olası değildir.

düzenlediği toyda halkına yalnızca sofradaki yemekleri değil, ziyafetin verildiği sofrada veya çadırdaki altın ve gümüş gibi değerli eşyaları da yağmalama izni verir, böylece servetini halkıyla da paylaşırdı. Dede Korkut Kitabı'ndaki "İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boyunu Beyan Eder" hikâyesinde İç Oğuz ile Taş Oğuz arasındaki kavganın sebebi Salur Kazan'ın üç yılda bir Oğuz beylerini bir araya getirip evini yağmalattığı toya Taş Oğuz beylerini çağırmasıdır (Gökyay, 1973: 145). Kökötöy Han'ın vasiyetinden de eski Türk hükümdarları gibi malını halkına yağma ettirme isteği içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Altay destanlarında "Kögütöy" isminde saygın ve zengin bir destan kahramanı bulunur. Kögütöy'ün kendisine benzer bir tip olan Kökötöy'le ilişkili olduğu açıktır (Reichle, 2017: 317). Yine Kökötöy adı "Kökedey" şeklindeki Ödemiş Hacı'nın Çingiznamesi'nde Şeybanîlerin yayladığı bereketli bir bölgenin adı olarak da karşımıza çıkar: "Kökedey Yisbuga tigen yahşı otlaglı sulaglı yirler bolur" ve "sen Kökedeyde han boldıñ" (Bozkır, 2006: 129-130). Kökötöy Han'ın yukarıda da belirttiğimiz Nogaylar, Altın Orda ve Şeybanîlerle muhtemel alakası, Kıpçak bozkırında aynı isimde yer adlarıyla daha da güçlenir.

Sonuç

Kökötöydün Aşı Manas Destanı'nın en önemli epizotlarından biridir. Epizot Kökötöy Han'ın üstün konumu ve oğlu Bokmurun'u anlatarak başlar. Bu da haliyle bağımsız bir destan havası verir. *Kökötöydün Aşı* büyük mücadelelere sahne olmuş ve sonrasında başlayan *Çoñ Kazat* (Büyük Savaş) ile Manas Destanı'nın seyri değişmiştir. Kökötöydün Aşı kadar Kökötöy Han'ın kimliği, statüsü ve Manas ile ilişkisi de üzerinde durulması gereken konulardandır.

Kökötöy Han Kırgız ve Nogayların hanıdır. Manas da Nogay boyuna mensup olduğu için "Manas, Kökötöy Han'a mı bağlıydı?" sorusu akıllara gelir. Kökötöy'ün geniş hâkimiyet alanının Manas'ı da içine alıp almadığı destanda açık değildir. Ancak Kökötöy'ün ardından yapılan aşın hazırlığına tüm Kırgızların katılması onun diğer hanlara göre üstün bir konumda olduğunu gösterir. *Kökötöydün Aşı* epizodunun destanda olağanüstü şölenlere ve savaşlara sahne olması, Manas'ın askerî hareket alanının genişlemesi ve onu kısmî de olsa bir dünya fatihine dönüştürmesi bu epizodu diğerlerinden ayırmaktadır. Bu bölüm öncesinde Manas diğer Güney Sibiryada destan kahramanlarına benzerken Kökötöydün Aşı ile birlikte Oğuz Kağan'a daha çok yaklaşır. Kökötöydün Aşı'nın Manas'tan bağımsız bir destan olduğunu söyleyen

araştırmacılar da vardır. Epizodun kendi içinde bir bütünlüğünün olması, aş öncesi ve sonrası olaylara köprü niteliği taşıması, kimi manasçılarca Manas'ın kurgusuna tam olarak yerleştirilememesi bu düşünceyi desteklemektedir. Velihanov'un 1856 yılında yaptığı Manas derlemesine bu bölümden başlaması da dikkat çekici bir durumdur. Kökötöy ve Manas arasındaki ast-üst ilişkisi de üzerinde durulması gereken meselelerden biridir. Manas'ın çevresinde kendisinden büyük Türk hükümdarlara değinilmezken *Mecmû'üt-Tevârih*'te Manas, Taşkent'i bir yönetim merkezi olarak kullanan Toktomuş'a bağlıdır. Bu da destanda Manas'ın Taşkent hanı Kökötöy'e bağlı olabileceği fikrine götürür bizi. Büyük Han Kökötöy'ün en büyük rakibi Manas'ın hanlığın varisi olan Bokmurun'un otoritesini sarsmasından korkulduğu için de Manas'ın aş davet edilmemiş olması mümkündür. Kökötöy han ile Bağış'ın aşları arasında benzerlikler Manas'ın neslinin Kökötöy'ün ve Bağış'ın nesli üzerinde gücünü kanıtlamasıyla da benzerdir. Kökötöy'ün vasiyetindeki arkaik ritüel dikkat çekicidir. Kadim dönemlere ait olduğu anlaşılan bu uygulamalar *Kökötöydün Aşı* anlatısının ilk şeklinin çok erken zamanlarda yaratıldığını gösterir. Kökötöy Han vasiyetinde halkını nasıl derleyip toplayıp bir ulus meydana getirdiğini anlatarak sıradan bir han olmadığını, ulusu için kurucu ve diriltici konumda bir hükümdar olduğunun işaretlerini verir. Kökötöy Han'ın adının Altay destanları içerisinde bir kahraman ve Kıpçak coğrafyasında bir yer adı olarak da karşımıza çıkması Kökötöy Han karakterinin yalnızca Manas Destanı'yla ortaya çıkmadığının, daha erken dönemlerde daha geniş bir alanda tanındığının kanıtlarındandır.

Kökötöy Han'ın sahip olduğu gizem, destandaki göz ardı edilmez yeri, adına verilen aşın tetiklediği olaylar; Manas ve ardından gelen Semetey dairelerine bıraktığı pek çok düğüm Kökötöy Han üzerine daha çok düşünmeyi, onun konumunu daha iyi analiz etmeyi zorunlu hale getirmektedir.

Kaynakça

Amantur Uulu, U.Ç. (2018). Otrazheniye Eposa" Manas" V Proizvedenii" Mazhmu At-Tavorikh". *Izvestiya Vuzov Kyrgyzstana*, (2), 61-64./ Амантур, У. Ч. (2018). Отражение Эпоса" Манас" В Произведении" Мажму Ат-Таворих". *Известия Вузов Кыргызстана*, (2), 61-64.

Atalay, B. (1985). *Divanü Lugati't-Türk*. C. III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Bozkır, İ. (2006). *Ötemiş Hacı'nın Çingiz Name'si Ve Dil Husûsiyetleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Çeribaş, M. (2011). *Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*. Ankara: T.K.A.E. Yay.
- Çeribaş, M. (2019). *Mecmû'üt- Tevârih (Türklerin Soy Ağacı ve Manas Destanı'nın Tarihi Kaynağı)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çöloğlu, R. (2021). *Cusup Mamay'ın Toltoy Destanı (İnceleme-Metin-Dizin)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). N.Ö.H Üniversitesi, Niğde.
- Ergin, M. (2019). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları. Gürsoy-Naskali, E. (1995). *Manas Destanı (Wilhelm Radloff)*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Hatto A. T. (1969a). "Kukotay" and "Bok Murun": A Comparison of Two Related Heroic Poems of the Kirgiz-I. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 32 (2), 344-378.
- Hatto A. T. (1969b). "Kukotay" and "Bok Murun": A Comparison of Two Related Heroic Poems of the Kirgiz-I. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 32 (3), 541-570.
- İnan, A. (1959). Manas Destanı Üzerine Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 7, 125-159.
- İnan, A. (1992). *Manas Destanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Jirmunskiy, M. V. (2018). *Türk Kahramanlık Destanları I-II. Bölüm*, (Çev: Mehmet İsmail-Hülya Arslan Erol), Ankara: T.D.K.Yayınları.
- Kalchakeyev, K. B. (2016a). "Pominka Kokotaya-Nachalo Konfliktka." *Nauka, Novyye Tekhnologii İ Novatsii Kyrgyzstana*, (1), 177-180./ Kalchakeev K. B. (2016a). "Поминка Кокотая-Начало Конфликта." *Наука, Новые Технологии И Новации Кыргызстана*, (1), 177-180.
- Kalchakeyev, K. B. (2016b). "Natsional'nyye Traditsii V Razdele" Kokotoydun Ashy" V Epose" Manas". *Izvestiya Vuzov Kyrgyzstana*, (1), 175-180. / Kalchakeev, K. B. (2016b). "Национальные Традиции В Разделе" Кокотойдун Ашы" В Эпосе" Манас". *Известия Вузов Кыргызстана*, (1), 175-180.

- Koçak, M. E. (2020). Türk Kültüründe Yağmal Toy: Timurlular Örneği (1370-1405). *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 153-169.
- Orozbekov, Sagımbay (2017a). *Manas Destanı C.1.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagımbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Orozbekov, Sagımbay (2017b). *Manas Destanı C.2.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagımbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Orozbekov, Sagımbay (2017c). *Manas Destanı C.3.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagımbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Radloff, W. (1885). *Proben Der Volkslitteratur Der Nordlichen Türkischen Stämme, V. Dialect Kara-Kirgisen*
- Reichl, K. (2017). *Türk Boylarının Destanları.* (Çeviren Metin Ekici), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarıpbekov, R. (1995a). "Bokmurun". *Manas Ansiklopedisi*. C. I. Bişkek: Muras.
- Sarıpbekov, R. (1995b). "Kökötöy". *Manas Ansiklopedisi*. C. I. Bişkek: Muras.
- Yeleukulova, A. ve Yeleukulova, G. (2015). Çokan Valihanov Jana Kırgız Elinin" Manas" Eposu. *Alatoo Academic Studies*, (3), 194-199./ Yeleukulova, A. & Yeleukulova, G. (2015). Чокан Валиханов Жана Кыргыз Элинин" Манас" Эпосу. *Alatoo Academic Studies*, (3), 194-199.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Abstract

Kökötöydün Aşı is one of the most important episodes of the Epic of Manas. The episode begins with Kökötöy Khan's superior position and his son Bokmurun's telling. In this way, it gives an independent epic air. The episode of the Great War, which started after *Kökötöydün Aşı*, describes the relentless wars of Manas and its khans with the Kalmyks, Mongols, and Cathay, and their siege of Beijing. With the death of Manas, who returned injured from this war, the Semetey chapter, the second circle of the Manas Epic, begins. In the Semetey section, *Kökötöydün Aşı* and Great War are frequently mentioned and the traces of these events on the heroes of the epic are mentioned. For this reason, *Kökötöydün Aşı* episode is one of the parts of the Epic of Manas that deserves the most attention. Kökötöy Khan's identity, status and relationship with Manas are among the issues that should be emphasized.

The *Kökötöydün Aşı* episode of the Manas Epic was first compiled in Isik-Köl in 1856 by Çokan Velihanov, who was a member of the delegation headed by the Russian general Homentovskiy. The second oldest compilation of the episode is given by W. Radloff in the first "Manas" variant, published in 1885.

Kökötöy Khan is the inn of the Kyrgyz and Nogays. Since Manas was also a member of the Nogai tribe, the "was Manas connected to Kökötöy Khan?" question comes to mind. It is not clear in the epic whether Kökötöy's large domain of dominance also included Manas. However, the participation of all Kyrgyz people in the preparation of the festival held after Kökötöy shows that it is in a superior position compared to other khans. The fact that the *Kökötöydün Aşı* episode is the scene of extraordinary feasts and wars in the epic, the expansion of Manas's military field of action and the partial transformation of him into a world conqueror distinguish this episode from the others. Before this episode, while Manas is similar to other South Siberian epic heroes, he gets closer to Oğuz Kagan with *Kökötöydün Aşı*. Some researchers say that *Kökötöydün Aşı* is an epic independent of Manas. The fact that the episode is coherent in itself, that it is a bridge between the events before and after the meal, and that some manas researchers could not be fully inserted into the Manas fiction gave rise to this idea. It is also noteworthy that Velikhanov started his Manas compilation in 1856 from this section. The superior-subordinate relationship between Kökötöy and Manas is also one of the issues that should be emphasized. While there is no mention of Turkish rulers greater than him in the vicinity of Manas, in Mecmû'üt-Tevârih Manas is affiliated to Toktomuş, which uses Taşkent as an

administrative center. This leads us to the idea that Manas in the epic may be connected to the Tashkent inn Kökötöy. Bokmurun's reluctance to summon Manas may also be due to the fear that Büyük Khan Kökötöy's biggest rival, Manas, would undermine the authority of Bokmurun, the heir of the khanate. The similarities between festivals of Kökötöy Khan and Bagis are also similar, with the progeny of Manas proving his power over the descendants of Kökötöy and Bagis. The archaic ritual in Kökötöy's will is remarkable. These practices, which are understood to belong to ancient times, show that the first form of the *Kökötöy d n Aşı* narrative was created in very early times. In his will, Kökötöy Khan tells how he gathered his people and formed a nation, giving signs that he is not an ordinary khan, but a ruler in the founding and reviving position for his nation. The fact that Kökötöy Khan's name is also encountered as a place name in Altai epics and Kipchak geography is proof that the character of Kökötöy Khan did not appear only in the Manas Epic, but was recognized in a wider area in earlier periods.

The mystery of Kökötöy Khan, its undeniable place in the epic, the events triggered by the festival named after it; The many knots he left in Manas and the following Semetey apartments make it necessary to think more about Kökötöy Khan and to analyze his position better.